

MACIEJ GROCHOWSKI

Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków

ORCID: 0000-0002-1230-7005

**Pracownia Budowy Gramatycznej IJP jako tło historyczne
„Przewodnika językowo-encyklopedycznego po gramatyce
semantycznej języka polskiego w ujęciu historycznym”
(projektu NPRH, 15.05.2018–15.05.2024)**

I.

Pracownia Budowy Gramatycznej IBL PAN (1969–1973), a następnie IJP PAN (1973–1990), została utworzona w celu opracowania nowej metodologicznie gramatyki współczesnego języka polskiego. Pracownią kierowali Zuzanna Topolińska (do 1983), Roman Laskowski, Henryk Wróbel. W 1990 roku Pracownia została przekształcona w dwie niezależne od siebie pracownie w Instytucie, krakowską Pracownię Teorii i Metodologii Gramatyki i warszawską Pracownię Semantyki.

Warunki zewnętrzne badań naukowych były w tamtych latach trudne (m.in. pod względem technicznym): obowiązywała cenzura, nie było Internetu, poczty elektronicznej, komputerów ani nawet kserografów; wszelkie dane (tekstowe, słownikowe, bibliograficzne), rejestrowane były ręcznie, przy użyciu maszyny do pisania i częściowo kodowane na kartach obrzeźnie perforowanych (Topolińska, 1966).

Dzięki szerokim kontaktom naukowym i wysiłkom organizacyjnym grupy uczonych młodego wówczas pokolenia, Zuzanny Topolińskiej, Romana Laskowskiego, nieco później Stanisława Karolaka, a także dzięki patronatowi pierwszego dyrektora IJP PAN, Stanisława Urbańczyka, Pracownia Budowy Gramatycznej prowadziła intensywną i szeroką działalność badawczą (krajową i międzynarodową), wydawniczą, a także samokształceniową. Już na początku lat 70. XX wieku odbywały się w Warszawie przez dwa lata, z inicjatywy Z. Topolińskiej, ogólnopolskie szkolenia w zakresie logiki, semiotyki i teoretyczno-metodologicznych podstaw językoznawstwa. W ciągu zaledwie dekady

zorganizowanych zostało kilka konferencji tematycznych poświęconych słabo znanym wówczas kompleksom zagadnień z zakresu gramatyki, takim jak np. predykcja, liczba, ilość, miara, charakterystyka temporalna wypowiedzenia, kategorie gramatyczne grup imiennych, struktury predykatywne i polipredykatywne. Obok uczonych polskich w konferencjach tych brali udział wybitni slawiści z kilku krajów świata: František Daneš, Zdeněk Hlavsa, Miroslav Komárek, Petr Sgall, Jarmila Panevová, Jan Kořenský, Rudolf Růžička, Frido Michálek, Helmut Fasske, Milka Ivić, Robert Rothstein, Ljubomir Đurovič. Wyniki konferencji zostały opublikowane w postaci druków zwartych. Z myślą o nowej gramatyce polskiej zostało powołane w IJP PAN wydawnictwo seryjne „Studia Gramatyczne”. W latach 1977–1995 wydano jedenaście tomów poświęconych różnym problemom z zakresu wszystkich działów gramatyki. Podstawowym, wymiernym rezultatem działalności Pracowni była publikacja przez PWN w 1984 roku dwóch tomów „Gramatyki współczesnego języka polskiego”: składniowego pod redakcją Z. Topolińskiej (autorzy: Maciej Grochowski, Stanisław Karolak, Zuzanna Topolińska) i morfologicznego pod redakcją Renaty Grzegorzczkovej, Romana Laskowskiego, Henryka Wróbla (autorzy: Renata Grzegorzczkova, Krystyna Kallas, Krystyna Kowalik, Roman Laskowski, Alicja Orzechowska, Jadwiga Puzynina, Henryk Wróbel). GWJP stanowiła – na tle wcześniejszych opracowań całościowych dotyczących języka polskiego – przełom metodologiczny.

GWJPM została opublikowana ponownie w postaci poprawionej i uzupełnionej, w dwóch tomach, w 1998 roku (rok później ukazał się dodruk). Tom trzeci GWJP, poświęcony fonetyce i fonologii, autorstwa Leokadii Dukiewicz i Ireny Sawickiej, pod redakcją H. Wróbla został wydany przez IJP PAN w Krakowie w 1995 roku. L. Dukiewiczowa (1926–2018) pracowała przez ponad dwie dekady w oddziale poznańskim IJP PAN.

Tomu składniowego nie udało się wydać po raz drugi. W 1995 roku rozważaliśmy rozwiązania alternatywne: przygotować szybko do druku drugie wydanie GWJPS po wprowadzeniu do tekstu zmian kosmetycznych albo dopracować merytorycznie pierwsze wydanie i opublikować „Składnię” ponownie w terminie późniejszym. Zwyciężyła druga opcja, jej konsekwencje są powszechnie znane. Jedynie Stanisław Karolak opracował ponownie część ogólną swojej „Składni wyrażen predykatywnych” i opublikował w formie monografii „Podstawowe struktury składniowe języka polskiego” (Karloak, 2002). Odpowiedniość tych dzieł dotyczy tylko ich zakresu, merytorycznie są to prace różne.

Szczegółowe informacje o działalności Pracowni są zawarte w artykułach Macieja Grochowskiego (2012, 2017) i Romana Laskowskiego (2012).

Od wydania GWJPS upłynęło blisko czterdzieści lat, a od drugiego wydania GWJPM blisko dwadzieścia pięć lat. Nowych (w stosunku do wymienionych) wydań GWJP, poprawionych ani uzupełnionych, nie będzie. Twórcy koncepcji, S. Karolak (1931–2009) i R. Laskowski (1936–2014), nie żyją, a większość pozostałych autorów jest naukowo nieczynna.

II.

W 2016 roku powstała koncepcja opracowania „Przewodnika językowo-encyklopedycznego po gramatyce semantycznej języka polskiego w ujęciu historycznym”. Wniosek o finansowanie projektu badawczego (mającego podany tytuł) w ramach NPRH, w 2017 roku

odrzucony, w roku następnym został (przy takich samych nakładach) zaakceptowany bez zastrzeżeń. Skład osobowy zespołu realizującego projekt w latach 2018–2023 zmieniał się, nie wszyscy wykonawcy skłonni byli przez cały ten okres uczestniczyć w projekcie. Autorami artykułów w „Przewodniku” są: Izabela Duraj-Nowosielska, Maciej Grochowski, Anna Kisiel, Krystyna Kowalik, Paulina Rosalska, Piotr Sobotka, Elżbieta Wierzbicka-Piotrowska, Mariola Wołk, Joanna Zaucha i Magdalena Żabowska.

Koncepcja projektu była oparta na trzech następujących przesłankach. Przesłanka pierwsza. Dorobek publikacyjny w zakresie gramatyki języka polskiego, a także teorii i metodologii gramatyki w ciągu ostatnich kilku dziesięcioleci powiększył się w stopniu znaczącym. W związku z tym należałoby w świetle tego dorobku uaktualnić i uwspółcześnić liczne tezy przedstawione w GWJP, zwłaszcza w GWJPS, zwrócić uwagę na problemy nowe, nieomawiane w GWJP. Jednym z takich problemów jest opozycja przedmiotowego poziomu języka i poziomów meta i jej konsekwencje dla opisu zależności składniowych, innym reguły składni linearnej, nierozważane w GWJPS. Przesłanka druga: zainteresowanie gramatyką wśród językoznawców młodszych pokoleń (niż najmłodszy autorzy tzw. żółtej gramatyki) jest niewielkie. Nie ma, o ile mi wiadomo, zespołów badawczych zajmujących się gramatyką współczesnego języka polskiego. Gramatyka należy do najtrudniejszych dyscyplin językoznawczych, wymagających znajomości logiki, filozofii języka i metodologii nauk, i nie ma bezpośredniego związku ze światem pozajęzykowym (w porównaniu na przykład z socjolingwistyką czy etnolingwistyką). Jedną z przyczyn spadku zainteresowań gramatyką jest zanik kształcenia studentów i doktorantów w zakresie tej dyscypliny, kształcenie to ma w znacznym stopniu nastawienie praktyczne, służy jedynie sprawnej komunikacji. Taki sposób podejścia do języka jako narzędzia nauki jest z punktu widzenia metodologii językoznawstwa błędny. Trzecia przesłanka. Prawdopodobieństwo opracowania w najbliższych latach nowej gramatyki opisowej języka polskiego, zwłaszcza gramatyki motywowanej semantycznie, jest bardzo małe. W świetle tych trzech przesłanek można wyrazić opinię, że opracowanie i publikacja „Przewodnika...” jako aneksu do wydanej w ubiegłym wieku GWJP jest przedsięwzięciem uzasadnionym. „Przewodnik...” jest przeznaczony dla tych wszystkich odbiorców, którzy nie zajmują się zawodowo badaniami dotyczącymi gramatyki, a chcą uzupełnić swoją wiedzę o samym języku, jego budowie i funkcjonowaniu, a także wiedzę o językoznawcach – badaczach gramatyki, ich działalności i dorobku.

Przez **gramatykę semantyczną** rozumie się tu sposób podejścia do gramatyki polegający na preferencji kategorii pojęciowych, uważanych za nadrzędne, którym podporządkowane są wykładniki formalne o określonych wartościach, np. *gradacja* ujmowana jest jako semantyczna operacja metajęzykowa. Jej urzeczywistnieniu służą środki leksykalne (np. operatory metapredykatywne typu *bardzo, całkiem, nieco, trochę*) i gramatyczne (wykładniki operacji stopniowania). Pojęcie *struktury predykatowo-argumentowej* jest fundowane na pojęciu *predykatu*, odnoszącym się do poziomu semantycznego. Na poziomie znakowym jest ono reprezentowane przez *wyrażenie predykatywne*. Akty *referencji* dokonywane są m.in. za pomocą różnego rodzaju operatorów kwantyfikujących, a te z kolei są reprezentowane przez wykładniki okazjonalności, takie jak np. zaimki, miana, deskrypcje dyskursywne. W charakterystyce pojęcia *partykuły* konieczne jest

odwołanie się do *rematu* wypowiedzenia, a także do mówiącego, który ujawnia (właśnie za pomocą danej partykuły) swój stosunek do przekazywanej wiedzy. *Partykuła* implikuje więc pojęcie metatekstu.

Dorobek w zakresie gramatyki semantycznej jest prezentowany w formie indywidualnych artykułów autorskich. Tom pierwszy składa się z 70 artykułów problemowych (o objętości 60 arkuszy), w tym 14 angielskojęzycznych. Każdy artykuł problemowy ma koncepcję i kompozycję autorską, niezależnie od tego, czy dotyczy pojęć ogólnych, o szerokim zakresie, takich jak np. *gramatyka, składnia, morfologia, akty mowy*, czy pojęć relatywnie wąskich, jak np. *elipsa, kazuatywność i agentywność, parenteza, struktura polipredykatywna*. Zgodnie z ostatnim członem tytułu „Przewodnika...” i zarazem tematem projektu badawczego („w ujęciu historycznym”) liczne artykuły prezentują historię danego zagadnienia bądź terminu albo ewolucję poglądów na dany temat, np. w artykule poświęconym *morfologii* prezentowana jest charakterystyka tego terminu w licznych kompendiach encyklopedycznych i słownikowych od końca XIX wieku do czasów współczesnych. Z kolei artykuł dotyczący *słotwórstwa* omawia miejsce dyscypliny w podręcznikach gramatyki, bibliografie i syntezy słotwórstwa od połowy XIX wieku. Artykuł na temat kategorii gramatycznej *przypadka* zawiera przegląd poświęconych jej teorii w językach indoeuropejskich w XIX i XX wieku. W artykule dotyczącym *części mowy i ich klasyfikacji* omawiana jest ewolucja kryteriów podziału leksemów polskich stosowanych od początków XX wieku do początków XXI wieku. Powiem o tym nieco szerzej.

W pierwszych dekadach XX wieku charakteryzowano części mowy przez wyliczenie, na podstawie kryteriów semantyczno-ontologicznych (Stanisław Szober), także w powiązaniu z funkcjami wyrazów w zdaniu (Jan Łoś). Ten sposób klasyfikacji znalazł odzwierciedlenie najpierw w pracach Henryka Gaertnera, a później Stanisława Jodłowskiego, który operował kryteriami mieszanymi, łącząc postawę mówiącego, kategorie epistemologiczne wyrazów, ich denotację i formalne cechy gramatyczne.

Istotny wpływ na strukturalne i funkcjonalne klasyfikacje leksemów, stosowane w drugiej połowie XX wieku i na początku XXI wieku, miały kryteria zaproponowane przez Jerzego Kuryłowicza (1936), łączące funkcję symboliczną wyrazu z opozycją jego prymarnych i sekundarnych funkcji kategorii gramatycznych. Teorię Kuryłowicza rozwinął Tadeusz Milewski, odwołując się przede wszystkim do kryterium konotacji kategoriałnej. Kontynuatorem idei Kuryłowicza i Milewskiego był R. Laskowski, który w swoich klasyfikacjach funkcjonalnych przyjął ponadto założenia składni semantycznej S. Karolaka. Koncepcję klasyfikacji syntaktycznej motywowanej semantycznie, opartą na opozycji składni zależności i składni kookurencji, zaproponowała na początku XXI wieku Jadwiga Wajszczuk (2010).

Kryterium fleksyjnym podziału wyrazów na części mowy operował Witold Doroszewski, a fleksyjnym i formalno-składniowym Zygmunt Saloni, odnosząc do zbioru leksemów zasady podziału logicznego. Z kolei klasyfikację dystrybucyjną – przez wyliczenie grup syntaktemów – zaproponował jako pierwszy w odniesieniu do polszczyzny Henryk Misz (1967).

Część polskojęzyczną tomu pierwszego „Przewodnika...” zamykają noty o autorach oraz indeks objaśnionych terminów.

Druga część tomu pierwszego, anglojęzyczna, dotyczy części mowy, a więc problematyki w gramatyce centralnej. Układ trzynastu artykułów jest oparty na określonej hierarchii. Po przeglądzie rozpowszechnionych klasyfikacji gramatycznych leksemów polskich w XX wieku omawiane są jednostki należące do grup syntaktemów, a następnie reprezentujące grupy parataktemów, na końcu charakteryzuje się interiekcje. Wszystkie artykuły przełożyła Weronika Sobita, tłumacz przysięgły języka angielskiego. Pierwotnie planowana była publikacja wszystkich artykułów problemowych w dwóch wersjach językowych. Ze względów czasowych i finansowych okazało się to jednak niemożliwe. Materiały anglojęzyczne (13 arkuszy) tworzą niewątpliwie spójną całość.

Tom drugi „Przewodnika...” zawiera 69 artykułów osobowych (o objętości 20 arkuszy) prezentujących dorobek naukowy językoznawców polskich (od XIX wieku do czasów współczesnych), wyłącznie nieżyjących, którzy byli przede wszystkim albo m.in. badaczami gramatyki polskiej. Działalność zawodowa tylko nielicznych, najstarszych językoznawców przypada na ostatnie dekady XIX wieku i/lub pierwsze dekady XX wieku (są to np. Jan Ignacy Nieciślaw Baudouin de Courtenay, Tytus Benni, Antoni Krasnowolski, Adam Antoni Kryński, Jan Łoś, Antoni Małecki, Roman Pilat, Jan Wiktor Porzeziński, Jan Michał Rozwadowski), dorobek ogromnej większości uczonych powstał w drugiej połowie XX wieku i/lub początku XXI wieku.

Każdy artykuł osobowy zawiera: (1) istotne informacje biograficzne dotyczące działalności zawodowej, w tym naukowo-badawczej danego uczonego; (2) charakterystykę jego poglądów na język i językoznawstwo, a także tematyki i zakresu prowadzonych badań; (3) omówienie osiągnięć danego językoznawcy dotyczących gramatyki i semantyki; (4) wykaz jego najważniejszych publikacji z zakresu gramatyki i semantyki; (5) wykaz publikacji poświęconych uczoneму i jego dokonaniom. Dział (1) obejmuje informacje o poszczególnych etapach rozwoju naukowego, miejscach pracy danej osoby, zajmowanych stanowiskach, pełnionych funkcjach, wyróżnieniach i nagrodach. Wielkość działu (2) zależy od tego, jak wszechstronny jest dorobek uczonego, czy dotyczy on tylko jednej dziedziny językoznawstwa, czy wielu (dlatego też obszerne są np. artykuły dotyczące Baudouina de Courtenay, Kuryłowicza, Łosia, Rozwadowskiego czy Urbańczyka). Dział (5) obejmuje prace opublikowane zarówno za życia danego uczonego (zwykle okolicznościowe), jak i po jego śmierci (także wspomnienia). W artykułach osobowych podawana jest informacja o dostępności pełnej lub częściowej bibliografii prac uczonego i miejscu jej publikacji.

Wszystkie artykuły stanowią opracowania autorskie. Jedni autorzy trzymają się dość sztywno wyszczególnionych ram kompozycyjnych, inni charakteryzują dorobek uczonego w sposób opisowy, według własnej koncepcji, nadając artykułom nieco inny kształt. Wszyscy jako autorzy artykułów dążymy do prezentacji dorobku uczonych w sposób maksymalnie obiektywny, staramy się unikać sądów oceniających oraz wyrażenia nacechowanych emocjonalnie. Zakładamy, że w „Przewodniku...” – w przeciwieństwie do pamiętników czy wspomnień, mających z natury swojej charakter osobisty (tak można

ocenić niektóre prace w tomach wymienionych w bibliografii) – konieczne jest zachowanie dystansu do osób, które przedstawiamy i faktów, które ich dotyczą, nawet jeżeli między daną osobą a autorem artykułu istniały relacje służbowe lub prywatne.

Autorzy są świadomi tego, że „Przewodnik...” powinien zawierać również artykuły hasłowe poświęcone wielu innym lingwistom, których dorobek nie jest w nim prezentowany. W wyznaczonym z góry czasie nie da się zrealizować wszystkich zamierzeń.

Bibliografia

- Grochowski, M. (2012). Główne kierunki badań syntaktycznych w Polsce w drugiej połowie XX wieku i na początku XXI wieku. W: M. Grochowski (red.), *Językoznawstwo w Polsce. Kierunki badań i perspektywy rozwoju* (s. 139–155). Warszawa: Komitet Językoznawstwa PAN.
- Grochowski, M. (2017). Ewolucja metodologii składni polskiej. Refleksje po 30 latach od wydania *GWJPS. Linguistica Copernicana*, 14, 197–221.
- GWJPM – Grzegorzcykowska, R., Laskowski, R., Wróbel, H. (red.). (1984/1998). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: PWN.
- GWJPS – Topolińska, Z. (red.). (1984). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: PWN.
- Karolak, S. (2002). *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*. Warszawa: SOW.
- Kuryłowicz, J. (1936). Dérivation lexicale et dérivation syntaxique. Contribution à la théorie des parties du discours. *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, 37, 79–92.
- Kuryłowicz, J. (1979). Derywacja leksykalna a derywacja syntaktyczna. Przyczynek do teorii części mowy (tłum. D. Kurkowska). W: H. Kurkowska, A. Weinsberg (red.), *Językoznawstwo strukturalne. Wybór tekstów* (s. 148–157). Warszawa: PWN.
- Laskowski, R. (2012). Fleksja języka polskiego po sześćdziesięciu latach. W: M. Grochowski (red.), *Językoznawstwo w Polsce. Kierunki badań i perspektywy rozwoju* (s. 113–124). Warszawa: Komitet Językoznawstwa PAN.
- Misz, H. (1967). *Opis grup syntaktycznych dzisiejszej polszczyzny pisanej*. Bydgoszcz: BTN.
- Topolińska, Z. (1966). Karty perforowane jako narzędzie analizy syntaktycznej. *Sprawozdania z prac naukowych WNS PAN*, 1, 81–93.
- Wajszczuk, J. (2010). Functional Class (so Called „Part of Speech”) Assignment as a Kind of Meaning-Bound Word Syntactic Information. *Cognitive Studies/Études Cognitives*, 10, 15–33.
- Zaron, Z., Greń, Z. (red.). (2017). *MY z NICH. Spuścizna językoznawców Uniwersytetu Warszawskiego*. Warszawa: Wydział Polonistyki UW, Pracownia Pragmatyki i Semantyki Lingwistycznej.
- Zaron, Z., Greń, Z., Kleszczowa, K. (2018). *MY z NICH 2. Spuścizna językoznawców polskich drugiej połowy XX wieku*. Warszawa: Wydział Polonistyki UW, Pracownia Pragmatyki i Semantyki Lingwistycznej.
- Zaron, Z., Greń, Z., Kleszczowa, K. (2019). *MY z NICH 3. Spuścizna językoznawców polskich drugiej połowy XX wieku*. Warszawa: Wydział Polonistyki UW, Pracownia Pragmatyki i Semantyki Lingwistycznej.
- Zaron, Z., Greń, Z., Kleszczowa, K. (2020). *MY z NICH 4. Spuścizna językoznawców polskich XX wieku*. Warszawa: Wydział Polonistyki UW, Pracownia Pragmatyki i Semantyki Lingwistycznej.
- Zaron, Z., Grochowski, M. (red.). (2014). *ZNAKI PAMIĘCI. Spuścizna językoznawców polskich drugiej połowy XX wieku*. Warszawa: Komitet Językoznawstwa PAN. Pracownia Pragmatyki i Semantyki Lingwistycznej UW.
- Zaron, Z., Grochowski, M. (red.). (2017). *ZNAKI PAMIĘCI 2. Spuścizna językoznawców polskich drugiej połowy XX wieku*. Warszawa: Komitet Językoznawstwa PAN. Wydział Polonistyki UW. Pracownia Pragmatyki i Semantyki Lingwistycznej.